

GYÖRFFY GYÖRGY

A magyar őstörténet néhány kérdéséről

A marxista őstörténetírás egyik alapja az a megállapítás, hogy az ősközösségben élő társadalom a termelőerők fejlesztése során jut el az osztálytársadalom fokára.

Ennek a folyamatnak a termelés fejlődésében megnyilvánuló változása az ősember gyűjtögető életmódjától a halász-vadász, majd a kapás földművelő-állattenyésztő fokon át a nomád állattenyésztő és ekés földművelő gazdálkodásig terjed.

Ezzel párhuzamosan a társadalom fejlődésében az őshordából kialakult nemzetség fejlődése, nevezetesen a házasodási rendjében beállt módosulás, a nemzetség bomlása, végül antagonisztikus osztályok kialakulása következett be.

Lényegében ezt a fejlődési képet vázolta fel Morgan „Őstársadalom” c. munkájában (1877), s őt alapul véve Engels „A család, a magántulajdon és az állam eredete” c. alapvető művében (1884), midőn a társadalom fejlődésének egymást követő szakaszaiban a vadság korának alsó, középső és felső fokát s a barbárság korának alsó, felső és középső korát különböztette meg. E marxista fejlődésképet vette alapul Sz. P. Tolszov, aki 1946-ban „Az őstársadalom történeti korszakbeosztásának kérdéséhez” c. cikkében az Engels óta felhalmozott etnológiai eredmények tanulsága alapján módosított fejlődési sémát állított fel: I. Óshorda (Az ember kialakulásának kora); II. Ósközösség (Matriarchális nemzetség); 1. Vadászgazdálkodás íj használata nélkül (Paleolit); 2. Íj és nyíl használatával egybekötött vadászgazdálkodás (Mezolit); 3. Megtelepült komplex vadász-halász gazdálkodás (Neolit); 4. Kapás földművelő-állattenyésztő gazdálkodás (Eneolit, korai bronzkor); III. Katonai demokrácia (Bronz- és Vaskor).¹

Ha az őstársadalom fejlődésének fenti rajza általában és az esetek többségére nézve érvényesnek is fogadható el, hiba volna ezt olyan fejlődési törvénynek tekinteni, amelyen minden népnek egyfőrmán át kell mennie. Ilyen törvény a termelőmód egymást váltó szakaszait illetően sem létezik. E kérdést Molnár Erik „A történelmi materializmus filozófiai alaproblémái” c. művében a következően fogalmazta meg:² „Olyan általános fejlődéstörvény... hogy minden társadalomnak vagy népnek át kellene haladnia az

¹ Az őstörténeti peridizációk történeti áttekintését és marxista elemzését nyújtja *Irmgard Sellnow*: Grundprinzipien einer Periodisierung der Urgeschichte (Berlin, 1961) c. művében, hol új korszakbeosztást is állít fel; periódusai: az őstársadalom korai, középső, késői és bomlási korszaka. Sellnow eredményeit, melyek tanulmányunk nyomdabeadása után váltak ismertté, e helyen nem tudtuk értékesíteni.

² II. kiad. 1961. 108. l.

őskommunizmus, a rabszolgatársadalom, a feudalizmus, a kapitalizmus és a szocializmus egymást követő fokozatain, nem létezik. Marx ezt a nézetet kifejezetten elvetette. Marx tiltakozott az ellen, hogy valamiféle »történelem-bölcseleti elméletet« akart volna felállítani »a fejlődés egyetemes útjáról, amelyet minden népnek sorsszerűen végig kellene járnia, bármilyenek is a történeti körülmények, amelyek között él.«³ Az egyes népek vagy társadalmak történeti fejlődése eltérő utakon haladt... A történetírónak az a feladata, hogy megvilágítsa azokat a különös történeti körülményeket, a termelőerőknek azt a különleges állapotát, amelyek egyik esetben a fejlődésnek egyik útját, a másik esetben a fejlődés másik útját határozták meg, amelyek pl. az egyik esetben a rabszolgatartó társadalom, a másik esetben a feudális társadalom kialakulására vezettek.”

A régészeti és őstörténeti kutatás már a magyar őstörténetet érintő anyagban is mutatott rá az átlagostól eltérő fejlődési jelenségekre, ha ezeknek különös történelmi körülményeit nem is sikerült minden esetben tisztázni.

Az átlagostól eltérőnek látszó fejlődést mutatnak pl. egyes társadalmak, amelyek nomád birodalmakkal kerültek szoros kapcsolatba. Kétségtelen, hogy ezekben az esetekben nem az átlagostól eltérő *autonóm* fejlődésről van szó, hanem a hódítás által megzavart fejlődésről. A hódító nomádok ugyanis azokat a népeket, amelyek önként behódoltak, meghagyták régi állapotukban, csupán adófizetésre kötelezték őket. Így pl. a türkök — kínai források szerint — a fejlett iráni öntözéses földművelő társadalmak (pl. Khorezm) leigázása után ezek uralkodóit is meghagyták s melléjük egy *hie-li-fa* című helytartót rendeltek, aki az adószedést ellenőrizte. Ugyanakkor a türkök a velük ellenséges viszonyban álló, de rokon tokuz oguz türköket, ezek legyőzése után „elrendezték”. Uralkodójukat és bégjeiket megölték, nemzetségeiket pedig átcsoportosították, esetleg áttelepítették. Végül olyan ellenséges népeket, amelyek meghódolni hajlandók nem voltak s többszörös hadjáratban kellett legyőzni, megsemmisítették. Így járt el pl. Dzsingisz khán a tőlük nyugatra lakó, egykor hatalmas najman törzsszövetséggel. A najman törzseket a mongolok gyakorlatilag megsemmisítették, a nemzetségtagokat szétszórták ill. szolgáskorba vetették. (Vlagyimircovnak a mongol társadalomról írt műve szerint e szolgaréteg neve: *unagan bogol* volt.) Figyelemreméltó, hogy különböző egymástól távol lakó török törzsszövetségekben (pl. baskirok, kirgizek között) még a múlt században is feltűnt egy-egy najman nevű nemzetség vagy ág, ami arról tanúskodik, hogy a najmanokat fizikailag nem semmisítették meg, hanem szétszórták őket. Amíg a nomád elbánás a hódított népek társadalmi szerkezetét nem érintette, addig a megsemmisített népek esetében a nemzetség sem maradt együtt; egyes nemzetségtagokat szolgáskorba vetettek, más esetben a nemzetség legkisebb gazdasági egységeit, az aulokat szórták szét.

Abban, hogy egy társadalom a klasszikus fejlődéskép szerint fejlődik-e, avagy fejlődésében egyéni utak mutatkoznak, kétségkívül szerepe van annak is, hogy a szóbanforgó nép elzártan él-e, idegen befolyástól, gazdasági kapcsolatoktól, vagy uralomtól mentesen, avagy olyan területen, ahol a népek között szoros kereskedelmi kapcsolatok alakultak ki, a hódító hadjáratok

³ Marx 1877-i levele az „Otyeecsesztvennije Zapiszki” szerkesztőségéhez. Ld. Marx-Engels Válogatott levelei, 371. l.

mindennaposak voltak, vagy éppenséggel ahol a terület népvándorlások színtere volt.

A magyar őstársadalom fejlődésében számolnunk kell a klasszikustól eltérő, sajátos vonásokkal már csak azért is, mivel a magyar nép kialakulása óta a népek vándorútján élt.

Az alábbiakban a magyar nemzetség bomlásának kérdését szeretném vizsgálat alá venni, anélkül, hogy e kérdésben végleges eredményekre jutnék.

Nem foglalkozom e helyen az előidők problémái közé tartozó matriarchátus és patriarchátus, valamint az ezzel kapcsolatos totemizmus kérdésével. Ez a probléma az újabb kutatások ismeretében bővebb megtárgyalást igényel, mint amit jelen tanulmányunk keretei megengednek. E helyen meg kell elégednünk annak megállapításával, hogy a magyarság Ural-vidéki hazájában, vogul és osztják rokonaihoz hasonlóan, apa jogú exogám totemnemzet-ségek szervezetében élt.

A honfoglaló magyar társadalom fejlődésének fő problémája, hogy miként jutott el a rokonságon alapuló nemzetségi szervezetben élő ősmagyar társadalom az osztálytagozódás azon fokára, amelyet a XI. század elején István király törvényei tüntetnek fel; a törvény ugyanis megkülönbözteti a *comes*-ek (azaz a nemzetségfők és fő tisztségviselők), a *miles*-ek (a harcos jobbágyok, katonai kíséret) s végül a *pauper aut vulgaris* (a köznép) rétegét.

A magyar nemzetségek bomlásának kezdete, viszonylag gazdagabb nemzetségfők kiemelkedése kétségtelenül megindult már az őshazában. Az Ural vidékén lakó magyarság halász és vadász életmódot folytatott, amely mellett korán kifejlődött az állattenyésztés (kutya-, ló-, szarvasmarha- és juhtartás) és földművelés bizonyos kezdeti formája. A magyarság ez időben nem volt kifejezetten állattenyésztő nép; a lovat, mint ezt Herodotos leírása a jürkákrol mutatja, és egy a leningrádi Ermitázsban őrzött 2000 éves szibériai arany-lemez ábrázolása szemlélteti, vadászatra használták.

Önmaga a halász-vadász életmód nem teszi lehetővé nagy vagyon felhalmozását. A halászat és vadászat elsősorban a táplálkozás igényeit elégíti ki, a vadbőrök pedig a ruházkodásra szolgálnak.

A vadászat eredménye akkor lesz bizonyos társadalmi rétegződés elindítójává, amikor a vadbőr csereeszközzé, árucikké válik, amikor a vadászat kereskedelemmel kapcsolódik össze.

Tudvalevő, hogy az Ural-vidék, a steppe és a Fekete-tenger melléke között már időszámításunk előtt szoros kereskedelmi kapcsolatok alakultak ki. Az északi erdőlakó népek prémet szállítottak délre, melynek ellenében délről különféle iparcikkeket kaptak. E folyamat már az i. e. I. évezredben megindult, amidőn a dél-orosz steppén az iráni nyelven beszélő szkíták, majd szarmaták laktak. Tanúskodnak erről Herodotos ismeretei a szkítákon túl lakó népekről, valamint a finn-ugor, ugor és előmagyar nyelv iráni jövevényszavai (pl. *hét, tíz* számnév, *arany, szekér, öszvér, tehén, tej, hús, nemez* és *vászon* jövevényszavaink). Ennek a kereskedelmi kapcsolatnak a későbbi folytatódására mutatnak a Káma völgyében talált khorezmi feliratos ezüst serlegek s a mohamedán geográfusok híradásai (Volgai Bolgárországból Bíruni szerint halcsontot, Isztakhri és Ibn Haukal szerint prémekeket szállítottak Khorezmbé).

Az irániakkal folytatott prémkereskedelem kihatással volt a magyar társadalom fejlődésére is. Ez a vagyoni különbségek fokozódásában nyilvánult. Molnár Erik ezt a folyamatot a régészet által feltárt sírok alapján ilyenformán rajzolja meg: Egyes sírok gazdagabb bronz- és vasszerszámokat,

fegyvereket tartalmaznak, ezeket nyilván prémek ellenében csereképpen szerezték be. Kiemelkedő prémvagyonna tehettek szert a nemzetségfők, akiknek a vadászatból nagyobb rész jutott. A prém ezen a területen ekkor már a pénz szerepét töltötte be. Hozzájárult egyes nemzetségfők meggazdagodásához a nemzetségek, törzsek között dúló háborúskodás, mely más nemzetségek, törzsek leigázását, prémadó fizetésére való kötelezését és rabszolgák szerzését eredményezte. A társadalmi fejlődésnek ezt a fokát mutatják a burdászok, akikről Ibn Ruszta azt írja, hogy „vagyonuk legnagyobb része mézből, menyétbőrökből és más finom bőrökből áll”. Viszont a prémvagyonon nyugvó társadalmi rétegződés korlátozottságára jellemző, hogy a burdászoknak „nincsen fejedelmük, hanem az általok lakott községekben egy vagy két főnök ítél a köztük felmerült vitákban”.

Ugyanakkor a vadásztársadalomban a prémek megszerzése fáradtságos munkától függött; minden vadász, erejétől és ügyességétől függően, de egyformán vett részt a kollektív vadászatban. A zsákmányt is egyenlően osztották meg s többet legfeljebb a nemzetségfő kapott. Ez határt szabott annak, hogy a vadász nemzetségekben éles vagyoni differenciálódás jöjjön létre.

A rokonságon alapuló nemzetség bomlása, az úr—szolga viszony megjelenése a termelőmódban beállt változással, az állattenyésztés uralkodóvá válásával kapcsolatos.

Molnár Erik gondolatmenetét követve ezt a folyamatot az alábbi módon vázolhatjuk: Az állattenyésztéssel az emberi munkaerő a saját fenntartására szükséges termékeken felül jelentős többletet termel. A vagyon magántulajdoni formája pedig a nagycsaládok közötti vagyoni egyenlőtlenségre vezet, s ezáltal megteremti a terméktöbblet kisajtításának feltételeit.

A vagyoni egyenlőtlenség a nomád társadalmakban törvényszerűen jön létre; ezt a törvényszerű folyamatot azonban a véletlenek sora közvetíti. A természeti csapások és járványok az egyik nagycsalád állatállományát súlyosan megtizedelik, a másikat megkímélik. Ehhez járulnak a folytonos rablóhadjáratok, melyek eredményeképpen egyes nagycsaládok, nemzetségek, vagy éppen egész törzsek jószágállományukat elveszítik, mások meggazdagodnak, s nyájaik gondozására idegen munkaerő igénybevételere szorulnak. Az elszegényedett és felbomlott nagycsaládok tagjai a meggazdagodott nemzetségfők szolgálatába lépnek, s ezáltal gyarapítják az elszegényedett dolgozó nemzetségtagok számát. Ilyen módon a nemzetségekben, nagycsaládokban létrejön az úr—szolga viszony.

Vitatott kérdés, hogy az állattenyésztésre való áttérés s ezzel a nemzetség szerkezetében beköltözött változás pontosabban hol és milyen időben jött létre, az azonban kétségtelennek látszik, hogy ez a folyamat török népek szomszédságában és hatása alatt következett be. Erre mutat az a körülmény, hogy állattenyésztési szókincsünk alapvető rétege régi török (jórészt ogur-, vagy bolgár török) eredetű jövevényszó. Ide sorolható a *bika*, *ökör*, *tulok*(?), *tinó*, *ünb*, *borjú*, *ürü*, *kos*, *toklyó*, *üvecs* 'két éves juh', *gyapjú*, *kecske*, *olló* 'kecskegida', *disznó*, *ártány*, *serte*, *karám*, *ól*, *köpü*, *író*, *sajt*, *túró*, *teve*, *tyúk*, továbbá a lótenyésztés köréből *béklyó*, *gyeplő*, *tengely* és talán *kantár*.

Ilyen módon nem véletlen, hogy a régi magyar nyelvben az osztályviszonyt kifejező szópár: *ín* 'szolga' és *bő* 'nemzetségfő, úr', mely ma is él az *ínség* 'szegénység' és *bőség* 'gazdagság' kifejezésben, régi török jövevényszavaink közé sorolható.

Bő melléknevünk, melynek jelentése 'bőséges, tág, gazdag', egy *bő*

főnévre vezethető vissza, mely a X. században méltóságnév volt, s a nemzetségfőt jelölte. (Hasonló jelentésváltozás a *dús* melléknév a *doge* méltóságnévből!) Bő szavunk Anonymus Gestájában még méltóságnévként fordul elő az *Ős* (*Usu*) névvel egybeírva: *Ős-bő* (*Usubuu*). A Veszprém várát megszálló Ős-bő vezér nevét az Árpád-kori *Ős* falu neve tartotta fenn, mely utóbb város helyé válván *Őskü* nevet kapott, s ma is e néven ismert Veszprém mellett. A falu Árpád-kori Ős neve világosan mutatja, hogy az anonymusi személynév csak az Ős elemből állott, a bő névelem nem tartozott a személynévhez. Bő szavunk az Árpád-korban emellett személynévként is használatos volt. Általános elterjedtségére mutat, hogy alig van vármegyéje az országnak, ahol a *Bő*, *Bőd* helynév fel nem lelhető.

A *bő* < Árpád-kori *beü* ~ *bü* szó szabályos fejleménye a török *bäg* méltóságnévnék, melynek eredetileg 'nemzetségfő' volt. Ilyen értelemben fordul elő az orchoni feliratokban, szembeállítva a *budun* szóval jelölt néppel. Radloff a török nomád társadalom szervezetéről írt tanulmányában *bej* ~ *bi* néven mint a nemzetségi alsóport fejét mutatja be, aki a nagycsalád tagjai ill. a csatlakozott szegények felett bírói funkciót gyakorol. Az oszmán-török *bég* ~ *bej* neve és szerepe hazai történetünkben is közzismert.

Tekintve, hogy a török *bäg* > magyar *bő* olyan hangsajátságot mutat, mint régi török jövevényszavaink (pl. *inäg* > *ünő*), a fogalom meghonosodását is e korai periódusba kell helyeznünk.

Hasonló körből ered 'szolga' jelentésű régi *in* szavunk, mely I. László törvényében (III. 2) tűnik fel többes *ewnek* 'inek' alakban (illorum qui dicuntur *ewnek* vel servi), s kódexirodalmunkban gyakran szerepel *eenseg*, *önseg*, *evnseg*, *ünség* alakban 'servus' jelentéssel. A legkorábbi *ewn* alak szabályszerű fejleménye az ó-török (ujgur) *äwin* ~ *iwin* szónak, melynek jelentése 'mag, magzat, gyümölcs'. Az azonos jelentésű török *urug* ~ *uruh* szónak 'mag, magzat' jelentése mellett 'nemzedék, nemzetség, rokonság' 'proles' értelme is kifejlődött, s a 'proles' > 'proletarius' jelentésváltozás mutatja meg annak a jelentésváltozásnak az útját, amit *in* szavunk megtett. A 'nemzetség' > 'szolga' jelentésváltozásra felhozható a szláv *čeljad* 'család' > 'cseléd' jelentésváltozása. Ez a jelentésváltozás arra a társadalmi folyamatra világít rá, hogy az ínség 'szolgaság' elsődlegesen az elszegényedett rokonokból, nemzetségtagokból alakul ki, mely utóbb bővül a csatlakozott szegény idegenekkel.

Aligha tévedünk, hogy ha az úr—szolga viszonyt, ill. az antagonisztikus osztályokat kifejező *bő* és *in* szavunkat ugyanabból a korból származtatjuk, amelyben állattartási jövevényszavaink zöme honosodott meg nyelvünkben.

E kérdés kapcsán nem feledkezhetünk meg arról a különbségről, ami az ugor eredetű magyarok és a törökök termelőmódja között fennállt. A magyarokkal szomszédos és velük részben összekeveredve lakó ogur-törökök sokkal előbbre álltak társadalmi fejlődés tekintetében. Fejlettebb állattenyésztésükből kifolyólag az állatvagyon náluk sokkal éleesebb társadalmi ellentétet eredményezett. Gazdag nemzetségfők, törzsfők emelkedtek ki közülük, akik nemzetségeik, törzseik élén szövetkeztek egymással támadó háborúra és védelemre. Mikor 463 körül az ogur törzsek feltűnnek, már törzsszervezetben élnek. Az *onogur* név, mely „tíz törzs”-et jelent, elárulja a törzsszövetésbe tartozó törzsek számát is.

A török nemzetségfők és törzsfők számottevőbb állatvagyonon nyugvó hatalma kétségtelen fölényt biztosított számukra a kevésbé differenciált magyar nemzetségek felett, s bizonyára ez az oka, hogy a magyarság török

törzsszövetségben, jórészt török nevű törzsekbe tömörülve jelent meg a történelem színpadán. A magyarság idegenek által használt török eredetű *ungar* (= onogur) neve mellett felhozhatjuk itt török eredetű *Kürt*, *Gyarmat*, *Tarján*, *Jenő*, *Kér* és *Keszi* törzsneveinket, melyek többsége még az Uralvidéken alakulhatott ki.

Az állattenyésztésnek a társadalom fejlődésére ható szerepéről szólván nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a magyar nyelv régi török jövevényszavai között egy jelentékeny csoport a földművelés szókincsét képviseli (*tarló*, *búza*, *árpa*, *eke*, *sarló*, *boglya*, *szérű*, *szór*, *őröl*, *dara*, *szőlő*, *szűr*, *bor*, *söprő*, *komló*, *kender*, *tiló*, *csöpi*, *orsó*, *borsó*). Ha azonban honfoglaláselőtti török jövevényszavainkat hangtörténeti szempontból vizsgálat alá vesszük, néhány adathól kifejezetten úgy tűnik, hogy az állattenyésztés szavai egy korábbi, a földművelés szavai egy későbbi rétegbe tartoznak.

Az őstörök szókezdő *j-* valószínűleg bolgár-török *dzs-* hangon keresztül a csuvasban *szj-* hanggá fejlődött. Jövevényszavaink mind a három fejlődési stádiumot képviselik: 1. *j-*: *ír* 'rajzol, ró' és *író* 'vajkőpülés mellékterméke'; 2. *dzs-*: *gyalom* 'nagy kerítőháló', *gyertya* 'halászati világítóeszköz', *gyapjú*, *gyeplő*; 3. *szj-*: *szérű*, *szőlő*, *sarló*, *szűcs*.

Az első csoportba tartozó *ír* szó újabb vélemény szerint ugor-kori török jövevényszó lehet, ami azt mutatja, hogy a hasonló hangalakot mutató, az állattenyésztés körébe vágó *író* szó szintén igen korai átvétel.

Ugyanakkor vitán felül áll, hogy a bolgár-török *dzs-*ből fejlődött csuvas *szj-* viszonylag kései fejlemény. Ez világosan arra mutat, hogy a korábbi *dzs-*t tükröző két halászati műszó (*gyalom* és *gyertya*) és két állattenyésztési kifejezés (*gyapjú* és *gyeplő*) egy korábbi periódusban — nyilván a halászat fejlődésének kedvező Ural—Volga vidéken — került nyelvünkbe, míg a későbbi *szj-*-et tükröző három földművelési kifejezés (*szérű*, *szőlő*, *sarló*) egy későbbi periódusban, éspedig a Fekete-tenger vidékén, ahol a szőlő is megterem.

Ha a török szókezdő *j-* három, illetőleg négyféle magyar képviselőt pontos időhatárokhoz nem is köthetjük (főleg a *gy-* esetben, mely egyrészt belső magyar *j- > gy-* fejlődéssel is magyarázható, vö. finnugor *gyökér* és *gyalog*, másrészt későbbi átvétel is lehet valamely *dzs-*s dialektust beszélő török nyelvből), jövevényszavaink zömére irányadó lehet az alábbi táblázat:

őstörök * <i>j-</i>	~ uráli, finnugor	<i>ny-</i> (<i>nyal</i> , <i>nyak</i>)
ősbolgár * <i>j-</i>	~ ugor	<i>j-</i> (<i>ír</i>)
bolgár * <i>dzs-</i>	~ előmagyar	<i>gy-</i> (<i>gyalom</i> , <i>gyertya</i> stb.)
csuvasos <i>szj-</i>	~ ómagyar	<i>sz-</i> (<i>szérű</i> , <i>szőlő</i> stb.)

A viszonylag kései csuvas *-d- > -z-* (*-ghd- > -z-?*) hangfejlődést mutatja *búza* és *tűzok* szavunk. Az elsőt odasorolhatjuk a földművelés szavai, a *sarló*, *szérű* és *szőlő* mellé, a második újabb földrajzi útbaigazítást ad e szavak átvételének helyéhez; *tűzok* ugyanis csak a steppéken él, tehát a magyarság későbbi lakterületén.

Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink hangtörténeti szétválasztása tehát szintén amellet szól, hogy a fejlettebb állattenyésztés szókincse egy korábbi periódusban és lakterületen — minden bizonnyal az Urál-vidéken — került nyelvünkbe, a földművelés szókincse pedig egy későbbi periódusban a ligetes steppe övében.

Ezzel a megállapítással összhangban van, hogy amíg az őshazában maradt baskíriai magyarokról Julianus kifejezetten azt írja, hogy „földet nem művelnek”, addig a magyarok etelközi hazáját leíró mohamedán geográfusok (Ibn Ruzsza és Gardízi) szerint a magyaroknak „sok szántóföldjük van”.

A földművelésnek a steppevidéken való kifejlődéséről tanúskodnak a Don- és Donyec-vidéki újabb ásatások, amelyek a kazár uralom korszakából számos ekevasat hoztak felszínre.

A földművelés a nemzetség differenciálódásában további lépést jelent előre. A társadalom nagy többsége, mely nyáron földjét műveli és állatait gondozza, a telet pedig a folyók mellett halászva tölti el, kénytelen felhagyni a rendszeres katonáskodással, a rablóhadjáratokban való részvétellel. Ezt nem teszi lehetővé sem a folyamatos termelő munka, sem a kialakult úrszolga viszony. Az „ínség” már állandó kisajátítható terméktöbblettel rendelkezik, amelyre a nemzetségfőkből alakult „bőség” rétege rendszeresen igényt formál.

Ugyanakkor a nemzetségfők nem mondanak le a kalandozásokból, rablóhadjáratokból eredő zsákmányról sem, ezt pedig csak egy állandó jellegű hivatásos katonaréteggel, az ún. katonai kísérettel tehetik. Így ékelődik a nemzetségfők és az inség rétege közé egy harmadik réteg, mely már közvetlenül nem vesz részt a termelésben, ugyanakkor katonáskodás mellett felügyel a termelésre, a terméktöbblet elsajátítására, és így eszközévé válik az elnyomásnak.

A nomád társadalmakban kifejlődött katonai kíséret rétege a mongol társadalom beható tanulmányozása révén vált ismertté. Vlagyimircov 1934-ben kiadott „Общественный строй Монголов (Монгольский кочевой феодализм)” c. művében rajzolta meg a mongol *nökör* 'kísérő katona' jellemző vonásait. Molnár Erik 1945-ben mutatott rá, hogy e réteg meglétével a honfoglalás előtti magyar társadalomban is számolnunk kell. Németh Gyula 1953-ban „Kun László nyögérei” c. tanulmányában fejtette ki, hogy a *nöger* réteg a kun társadalomban is megvolt.

A nomád kísérő katona megtalálható a gazdag nemzetségfők, törzsfők, főméltóságok és az uralkodó kagán kíséretében egyaránt. Urához személyi függőség révén tartozik; résztvesz az ura által vezetett hadjáratokban, részesül a zsákmányból, békében pedig gazdasági ügyeket intéz, urát mindenüvé kíséri. Jellemző vonása, hogy idegen nemzetségből, törzsből rekrutálódik, s így ura parancsát saját népével szemben is gátlástalanabban hajtja végre.

Ibn Ruzsza és Gardízi tudósít arról, hogy az etelközi magyarok vezére 20 000 lovassal vonul ki hadjáratra. E 20 000 lovason elsősorban a magyar társadalom középső rétegét, a vezér, a törzsfők és a nemzetségfők lovas katonai kíséretét kell értenünk. Kiderül ez abból, hogy a lovas szóra az arab forrás a *fárisz*, a perzsa forrás a *szuvar* szót használja, s ugyanezen kifejezéssel él, amikor a kazár társadalom ismertetése során közli, hogy a kazár alkirály „tízezer lovassal vonul ki, akiknek egy része katonaköteles és zsoldot kap, a másik részét pedig a gazdagok állítják ki”. A kazár „lovások”, akiket az uralkodó és a gazdag bégek tartanak el, kétségtelenül a kísérő katonák rétegét jelentik. A magyar 20 000 lovas a kísérő katonák mellett magában foglalhatta az elegendő jószággal rendelkező nagycsaládok harcra kész tagjait is. A halászó, állattenyésztő és földművelő „ínség” viszont nem volt kötelezhető rendszeres katonai szolgálatra, bár nem állíthatjuk, hogy szükség esetén fegyverforgatók nem kerülhettek közülük a nemzetségfők vezette seregbe.

A középső réteg 20 000-es száma egy további számítással is igazolható.

A magyar törzsszövetség Konstantinos Porphyrogenetos szerint 7 magyar törzsből és a három csatlakozott kabar törzsből állott. A besenyő törzsszövetségről ugyanó azt írja, hogy minden törzs öt nemzetségből állott. A 4 ill. 6 részre tagolódó székely beosztás alapján átlagosan a magyar viszonyokra mi is elfogadhatjuk az 1 törzs : 5 nemzetség arányt, s ennek alapján a magyar nemzetségek számát kb. ötvenre tehetjük. Ez a szám nagyjából egyezik a magyar nemzetségek területén kialakult vármegyék számával. A XI. században a krónikák alapján 45-re tehető a magyar vármegyék száma; ez a szám a bécsi medence kiürítése előtt megközelíthette az ötvenet.

Ha a katonai kíséret 20 000-es számát 50-nel elosztjuk, nemzetségenként 400 főt kapunk. Ennyi volt egy XI—XII. századi vármegyei csapat hagyományos kerete.

A fenti fejtegetés eredményeit összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a magyarság termelődője a ligetes steppére, ill. a steppére való leköltözés után megváltozott, amennyiben a korábbi halászat és állattenyésztés mellett előtérbe nyomult a földművelés, ezzel párhuzamosan pedig a nemzetség társadalmi szerkezetében olyan változás következett be, amelynek során a rokonsági kötelékek erősen meglazultak, vagy éppenséggel megszűntek, s a bőség és inség antagonisztikus osztályai közé egy új réteg, a nemzetségfők katonai kísérete ékelődött.

A magyar társadalmat az erre felé való fejlődés útján érte az a hatás, amely a magyar törzseket egy nomád állam, a kazár birodalom részévé tette.

Az a társadalom, amely kiterjesztette uralmát a magyar törzsekre, türk eredetű volt. Jóllehet a türkök termelődője, a nomád állattenyésztés, nem egyezett a magyarokéval, társadalmi rétegződésük hasonló képet mutatott. Az orchoni feliratok szerint a türk társadalom négy rétegre bontható. Alapvető réteg az aulokra, nemzetségekre és törzsekre tagolódó *nép* (*budun*), mely felett a *bégek*, a nemzetségfők és törzsfők rétege helyezkedik el. A türk birodalmat a köktürk törzs főnöke szervezte meg más török és idegen törzsek leigázásával és hódoltatásával. Ilyen módon a társadalom fölé emelkedett a *kagán és családja*, mely uralmát a saját és a főméltóságai alá rendelt *katonai kísérettel*, a *bujrukokkal* gyakorolta.

Ezt a rendszert honosította meg Istemi, az első nyugati türk kagán az Altajtól a Fekete tengerig terjesztett birodalmában; e birodalomból fejlődött ki a kazár kaganátus, mely a magyar törzsszövetséget is uralma alá hajtotta és átplántált kazár intézményeket a magyar társadalomba, amelyek a magyarság 830 körüli önállósulása után is fennmaradtak.

A türk-kazár felépítmény némely elemének továbbéléséből arra következtethetünk, hogy a kazár uralom idején a magyarság fejlődése elérkezett a nomád osztálytársadalom szintjére.

A legkézzelfoghatóbb türk hagyaték, a magyar rovásírás önmagában is sokat mond, az írás megőrzésének társadalmi feltételei azonban többféle módon magyarázhatók.

Messzebbmenő következtetést vonhatunk le az alábbiakból:

A magyar törzsszövetség élére két fejedelem került; a névleges hatalommal rendelkező kündü és a tényleges hatalmat kezében tartó gyula. Nem kétséges, hogy ennek előképe a kazár kettős királyság volt, de van alap annak feltevésére is, hogy a szakrális főfejedelem méltóságát — türk-kazár szokás szerint — a kazár kagán valamelyik rokona nyerte el.

Ezt a feltevést alátámaszthatjuk azzal, hogy a nyugati türk birodalmat alapító és már az orchoni feliratokban mennyei ősként szereplő Istemi kagán neve a magyar hitvilágban tovább élt Isten nevében. Kétségtelen bizonyítéka ez annak, hogy a magyarság a kereszténység felvétele előtt egy főistent tisztelt, és az egyisten tisztelete a kazár birodalomba való tartozás idején honosodott meg. E jelenség társadalmi hátterét Molnár Erik következő szavai magyarázzák:⁴ „A fetisizmust felváltó animizmus — a természeti jelenségek antropomorf átszellemesítése — abban a mértékben adott helyt az istenekben, majd a főistenben való hitnek, amelyben a hajdani apró nemzetségek törzsszövetségekben, majd hatalmas deszpotikus államokban egyesültek. A babiloni főisten, Marduk, a Hammurabi dinasztiával párhuzamosan emelkedett fel és szívta magába a többi isten alakját. Engels szerint „az egyisten sohasem jött volna létre az egyeduralkodó (keleti deszpotia) nélkül.”⁵

E tételt visszafordítva: Az egyistent hívó IX. századi magyarság társadalmi szervezete el kellett jusson a nemzetségeknek törzsszövetséggé, sőt állammá szerveződésének fokára.

ДЬ. ДЬЕРФИ

О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ ДРЕВНЕЙ ИСТОРИИ ВЕНГРОВ

Резюме

Марксистская историография древней истории признает основной периодизацию, основанную на развитии производительных сил, которую разработал Энгельс по Моргану и которую в новейшее время пересмотрел наряду с Толстовым Сельнов. Следуя Марксу Эрик Мольнар тоже подчеркивает, что это не такой закон развития, который имеет действие в одинаковой мере в истории всех народов, и что есть и развитие, различное от общего. Различный путь развития проходили народы, вступившие в связь с кочевыми народами, между прочим и древние венгры. В Приуралье древние венгры занимались рыболовством и охотой, расслоение древних венгерских родов началось с торговли мехом. Под влиянием соседних огуро-тюркских народов-скотоводов древние венгры развивали скотоводство, вследствие этого наряду с богатыми главами родов образовался слой присоединенной бедноты; они назывались в древнем венгерском языке *bđ* 'господин' > турецкий *bāg* и *in* 'слуга' > турецкий *āwin*. Заимствованные из турецкого языка слова венгерского языка, связанные с земледелием происходят из более позднего периода, как можно установить на основе фонетики, чем связанные с рыболовством и скотоводством. Согласно мусульманским географам венгры в IX в. занимались уже и земледелием. В это время могло происходить разложение родов и между слоями господ и слуг появилась как третий фактор дружина. Венгры стали частью государства кочевых хазар и около 830 г. отложившись от них они создали самостоятельное кочевое государство.

GY. GYÖRFFY

SUR QUELQUES PROBLÈMES DE LA PRÉHISTOIRE DES HONGROIS

Résumé

L'historiographie marxiste adopte pour la préhistoire les divisions chronologiques basées sur le développement des forces productrices, divisions qui, à la suite de Morgan, avaient été mises au point par Engels et révisées d'abord par Tolstov et dernièrement, par Sellnow. Après Marx, Erik Molnár souligne également que cette loi

⁴ A történelmi materializmus filozófiai alapproblémái. II. kiad. 1961. 9.

⁵ Marx—Engels művei 21. köt. 45. l. Orosznyelvű kiadás.

n'est pas de celles qui sont valables pour tous les peuples, qu'il existe notamment aussi un développement qui s'écarte du développement normal. C'est précisément une telle évolution particulière que connurent les peuples qui se trouvaient en rapport avec les peuples nomades, c'est à dire aussi les Hongrois primitifs. Le mode de production des Hongrois primitifs était, dans la région de l'Oural, la pêche et la chasse; la différenciation des clans s'amorça parallèlement au commerce des peaux. Sous l'influence des voisins oghours-turcs, éleveurs de bétail, les Hongrois passèrent également à l'élevage, en conséquence de quoi il se forma à côté des chefs des grandes familles riches, une couche de pauvres; les noms en ancien hongrois étaient: *bő* „seigneur” > turc *bäg* et *in* „serviteur” > turc *äwin*. Les mots d'emprunt turcs de la langue hongroise relatifs à l'agriculture, remontent, selon le témoignage de la phonétique, à une période ultérieure. D'après les géographes mahométans, les Hongrois du IXe siècle cultivaient déjà la terre. C'est à cette époque que devait s'opérer la désagrégation des clans qui s'accompagna de la formation d'une troisième couche entre celle des seigneurs et celle des serviteurs, et qui fut l'escorte militaire. Les Hongrois furent intégrés à l'Etat nomade des Khazars, puis, détachés de ceux-ci vers 830, ils créèrent un Etat nomade indépendant.